

Національна інтелігенція у II половині XIX ст. – початку XX ст. та її участь у визвольних змаганнях в Україні у 1917-1920 рр.

А.П. Дмитренко

**ВНЕСОК ПРОФЕСОРСЬКО–ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ ЮРИДИЧНОГО
ФАКУЛЬТЕТУ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ
ОСВІТИ ТА НАУКИ (1863-1884 РР.)**

Інтелігенція як особлива група суспільства, враховуючи власні ідеологічні переконання, як правило, присвячувала себе покращенню культурного, соціального й політичного становища мас. Поява інтелігенції в Російській імперії, як і у всій Східній Європі, була визначною подією, а особливо вагомим вона стала для суспільств на зразок українського, як такого, що втратило свою дворянську еліту в результаті асиміляції імперською культурою та службою. Призначенням даної інтелігенції було забезпечення українців культурними надбаннями. Одним із осередків інтелігенції в Україні 19 ст. були Харківський і Київський університети. За своєю чисельністю інтелігенція на Україні, як і в інших країнах Східної Європи, була невеликою, але і з цього маленького середовища добре освічених людей лише невелика частина виявляла зацікавленість в українських справах, а відтак вона стала причетною до виховання в українців почуття національної самосвідомості. І хоча найбільшу активність в цьому аспекті виявила українська інтелігенція 20 – поч. 21 ст., однак 19 ст. залишило нам імена діячів культури і науки, які своїм внеском в розвиток останніх підготували ґрунт для подальшого їх розвитку в 20 – 21 ст.

У цьому аспекті доцільно дослідити внесок у розвиток освіти й науки 19 ст. інтелігенції Київського університету, зокрема професорсько-викладацького складу юридичного факультету. Враховуючи деяку подібність історичних періодів 60 - 80-х років 19 ст. і сучасного (20–21 ст.), які характеризуються в науці і практиці суспільного життя як перехідні, особливо в плані процесів реформування та зростання інтересу суспільства до юридичної освіти і науки, доцільно дослідити *проблему* внеску професорсько-викладацького складу юридичного факультету Київського університету в розвиток юридично-правової освіти й науки 60–80-х років 19 ст. як передумови і основи їх подальшого розвитку в сучасний період як в теоретичному, так і практичному аспекті для розбудови правової держави і громадянського суспільства.

У процесі дослідження автор спирається на ряд наукових праць, публікацій, архівних документів та автокомунікативних джерел особового походження. Особливий інтерес в цьому аспекті викликає праця М.Ф. Владимирського-Буданова «История Императорскаго университета св. Владимира. Т. 1. Университет св. Владимира в царствовании Императора Николая Павловича» [1], яка цінна насамперед наявністю фактологічного матеріалу про освітню та наукову діяльність професорсько-викладацького складу юридичного факультету протягом 50-річного періоду функціонування Київського університету та систематизацію знань з даної проблеми.

Серед наукових досліджень сучасного періоду особливо цікавою є монографія Степанова В.Л. «Н.Х. Бунге. Судьба реформатора» [2], в якій подано достатньо глибокий і всебічний аналіз внеску в розвиток економічної науки (політичної економії) та юридичної освіти відомого науковця, організатора освіти, державного діяча, професора юридичного факультету М.Х. Бунге. Саме ця праця дає можливість простежити наступність в оцінці проблем приватної власності, ідей соціалізму тощо. М.Х. Бунге та сучасними вченими економістами й державними діячами незалежної української держави (напр., ідея й реальність права на існування різних форм власності) .

Водночас певну наукову цінність має і праця В.І. Андрейцева та В.А. Короткого «Микола Іванишев: монографія» [3], яка в основному написана на архівних джерелах і в новому ракурсі розкриває життєвий шлях та багатогранну діяльність одного із відомих вітчизняних правників 19 ст. – професора, декана юридичного факультету, ректора університету Святого Володимира М.Д. Іванишева. Особливо значимою в оцінці сучасних дослідників є позиція М.Д. Іванишева щодо слов'янського та давньоруського кримінального права, спроби останнього довести слов'янський характер давньоруських законів про плату за вбивство [3,70] та обґрунтування ідеї особистості як основної в науці права, що знайшло свій вияв в законодавстві народів і є його наріжним каменем [2,108]. На наш погляд, така ідея є особливо значущою і в сучасний період, тому що знаходить

.....
подальший розвиток у науці і в процесах державотворення, що і є доказом внеску М.Д. Іванишева в розвиток культури, історії юридичної науки.

Відповідний науковий і практичний інтерес викликає праця сучасної дослідниці Т.І. Бондарук «Західноруське право: дослідники і дослідження» [4], яка має фактологічну цінність в аспекті визначення вкладу вітчизняної інтелігенції у розвиток юридичної та історичної наук, а також доведення існування в 60-80-х роках 19 ст. в Київському університеті наукової школи західноруського права, засновником якої був М.Ф. Владимирський-Буданов.

Останнім часом (2006 р.) вийшла монографія сучасного українського історика С.І. Посохова «Образи університетів Російської імперії другої половини 19 – поч. 20 ст. в публіцистиці та історіографії» [5], що є своєрідною систематизацією історії університетів Російської імперії даного періоду, в якій визначені ідеальні образи університетів (ліберальний, консервативний, революційний тощо) та дається характеристика основних їх (образів) елементів конструкції, використання яких створює можливість автору статті визначити внесок професорсько-викладацького складу юридичного факультету Київського університету 60-80-х років 19 ст. відповідно до особливостей університетської освіти та науки тогочасного періоду.

Серед останніх публікацій доцільно звернути увагу на статті О. Нагорнюк [6, 21] та Р. Калюжного і Ю. Дорошенка [7], в яких аналізується наукова діяльність професора кримінального права й історика О.Ф. Кістяківського як одного із засновників Київського юридичного товариства, а також статтю Андрейцева В.І. «Вільний від пристрастей розум. Юридичний факультет (1834-2004)» [18, 35-40], в якій дається короткий аналіз внеску в розвиток юридичної науки і освіти 19 ст. професорів юридичного факультету, які фактично заклали основу подальшого розвитку науки права в 20 – 21 ст.

Отже, останні дослідження започаткували розв'язання проблеми внеску професорсько-викладацького складу юридичного факультету Київського університету в розвиток освіти й науки 19 ст. як передумови і основи їх подальшого розвитку в сучасний період.

Проте ціла низка невирішених питань загальної проблеми потребує їх подальшого дослідження і насамперед участі університетської інтелігенції юридичного факультету в удосконаленні юридичної освіти та поглибленого вивчення наукової діяльності останньої.

У зв'язку з цим дана стаття має на меті формування системи узагальнених знань про внесок професорсько-викладацького складу Київського університету в розвиток юридичної освіти (її організацію, зміст методичного забезпечення) та науки (визначення основних наукових положень, які мають наукове та практичне значення в сучасний період української історії).

Дослідження архівних документів (ДАК, ЦДІАУ, ІРНБУ ім. В.І. Вернадського), опублікованих документів та автокомунікативних джерел особового походження доводить, що професори юридичного факультету, маючи юридично-правовою основою своєї діяльності університетський статут 1863 р., зробили значний внесок у розвиток юридичної освіти, зокрема в аспекті її спеціалізації. Переймаючись цією проблемою, М.Х. Бунге зазначав, що в університетах не можна вчити всьому трохи, а необхідно давати спеціальну освіту, але таку, яка б не виключала для спеціаліста жодної з головних і жодної з допоміжних наук, а для реалізації такого підходу він рекомендував поділити університетський курс на дві частини – підготовчу і спеціальну, відмінити латину як мову дисертацій та викладання «мистецтв» і нових мов [5, 28]. Ідея М.Х. Бунге щодо спеціалізації освіти знайшла своє втілення і в поділі юридичного факультету в 1865 р. на два відділення - чисто юридичних і адміністративних наук [9, 47].

Особливу ініціативу в удосконаленні юридичної освіти виявляв професор кримінального права О.Ф. Кістяківський, з ініціативи якого в систему юридичної освіти було внесено вивчення судової медицини [10, 2], проведення практичних занять [11, 2]. Неодноразово О.Ф. Кістяківський входив з пропозиціями і до міністра освіти щодо удосконалення викладання права в університетах, формування викладацького складу, зокрема збільшення кількості викладачів, які б читали один предмет [12, 3], удосконалення системи контролю знань з метою приведення останньої у відповідність зі станом викладання юридичних наук та доцільності збільшення об'єму навчального матеріалу, яким повинні володіти студенти [30, 4].

Особливим був внесок професорсько-викладацького складу юридичного факультету в формування змісту юридичної освіти, який забезпечувався сутністю навчальних програм, розроблених викладачами та схвалених факультетом і Радою університету [14, 71], основними принципами побудови яких були принципи науковості, системності, історизму та порівняння (російського і зарубіжного законодавства) [13]. Такими є програми, які склали професори

М.К. Ренненкампом (енциклопедія права), К.А. Мітюковим (римське право), В.А. Незабитовський (міжнародне право), М.Ф. Владимирський-Буданов (історія Російського права), В.Г. Демченко (цивільне право), О.Ф. Кістяківський (кримінальне право). Доцільно звернути увагу і на внесок професорів юридичного факультету, зокрема М.Ф. Владимирського-Буданова в розробку методів вивчення права, який вказував на необхідність застосування таких із них, як етнографічний, філософський (апріорний) та історичний [15, 56].

Університети Росії, в тому числі й Київський, були не тільки осередками освіти, а й науки, яка мала перетворити все суспільство на засадах прогресу [5, 50]. Саме наприкінці 60-70-х років 19 ст. вперше з'явилися і почали проникати до громадської свідомості такі поняття як «російський вчений», «вітчизняний вчений», хоча дослідники і вказували на відставання російської науки від західної [5, 51].

І все ж доцільно зазначити, що професори-юристи Київського університету був зробили значний внесок у розвиток юридичної науки 19 ст., основними видами їх наукової діяльності, як відзначає М.Ф. Владимирський-Буданов, були монографічні праці та видання курсів «своїх наук». Так на початку 60-х років 19 ст. в різних періодичних виданнях були надруковані праці М.К. Ренненкампа [16, 43-44], ординарних професорів М.Х. Бунге та М.Д. Іванишева, екстраординарного професора М.А. Незабитовського, ординарного професора О.О. Федотова-Чеховського, ад'юнкта Г.І. Ейсмана [17, 48-49]. Тільки в «Университетских известиях» в 1861-1884 роках було надруковано 63 наукові праці з проблем права, статистики, політичної економії [18, 13-16]. Крім того, були видані у цей період і спеціальні курси «своїх» наук М.Х. Бунге, К.А. Мітюкова, М.К. Ренненкампа, О.Ф. Кістяківського, О.В. Романовича-Славатинського, М.Ф. Владимирського-Буданова [1, 34]. Саме в 60-80-роках 19 ст. в університеті Святого Володимира були закладені основи наукових шкіл: західноруського, кримінального, міжнародного права та Київської економічної школи.

Фундаторами наукової школи західноруського права були М.Ф. Владимирський-Буданов та Ф.І. Леонтович, а також до неї був причетний і М.Д. Іванишев (він досліджував проблеми слов'янського права як М.Ф. Владимирський-Буданов та Ф.І. Леонтович, застосовував при цьому порівняльний метод до розробки деяких питань слов'янського права) [19, 1-2]. Загалом представникам даної школи були властиві наступні риси: 1) вплив Київської університетської школи; 2) порівняльно-слов'янський напрям дослідження; 3) прихильність до історії литовсько-руського права. Особливою заслугою представників названої школи було здійснення періодизації історичного процесу, а відтак й історії російського права, що дало можливість встановити, що існування двох держав, Московської і Литовської, куди входили і українські та білоруські землі, є доказом самобутності західноруського права [4].

Засновником наукової школи *кримінального* права був Олександр Федорович Кістяківський, який зробив значний внесок не тільки в юридичну, а й в історичну науку. Відомими його працями є «Права, по которым судится малороссийский народ», в якій він обґрунтував роль звичаєвого права в литовсько-польській період [20, 8], а також «Исследование о смертной казни», де обґрунтовується проблема смертної кари та доводиться, що смертна кара не тільки не сприяє громадській безпеці, не стримує від злочинів, а застосування її має негативні аспекти. Науковець підходив до оцінки смертної кари з позицій гуманізму, але вважав, що відміна її застосування є справою майбутнього. Саме таке наукове положення має своє втілення в сучасній юридичній науці і практиці [21, 30]. Особливу увагу звертав О.Ф. Кістяківський на вивчення звичаєвого права та вказував на його значимість у творенні законодавцями кримінального права. Цінною в цьому аспекті є його праця «Программа для собирания и изучения юридических обычаев и народных взглядов по уголовному праву» [22, 14]. Представником цієї школи був і Д.Г. Тальберг, автор восьми наукових праць з кримінального права, присвячених дослідженню історії тюремної реформи та форм покарань, системи європейських тюрем. Як і О.Ф. Кістяківський, Д.Г. Тальберг був прихильником гуманістичного підходу до застосування смертної кари [23, 3-8]. Взагалі основними ознаками даної школи було визнання еволюції кримінального права та залежності останнього від стану суспільства [24, 32]; діалектичний та гуманістичний підхід до застосування покарань і особливо смертної кари; використання історичного, експериментального та порівняльного методів дослідження [24, 30-32].

Наукова школа *міжнародного* права була представлена професорами юридичного факультету В.А. Незабитовським [25, 470], О.О. Ейхельманом [5, 11-13] та Р.І. Базинером, заслугою яких було доведення залежності міжнародно-правових відносин від типу цивілізації та рівня розвитку політичної культури суспільства, обґрунтування положення про необхідність дотримання правових

норм в період війни [26, 239], рівноправності суб'єктів міжнародного права, недоторканості приватної власності та поваги до людської особистості як представника загальнолюдської спільноти [26, 13-15].

І, нарешті, Київська економічна школа (засновник М.Х. Бунге), до якої входили науковці: Г.М. Цехановецький [27, 4], А.Я. Антонович [29], Г.Д. Сидоренко [28, 4], Д.І. Піхно, представникам якої властиве заперечення трудової теорії вартості А. Сміта та К. Маркса, визнання приватної власності основою свободи і відповідальності людини [2], права на існування в суспільстві різних форм власності [29, 99], відстоювання позиції узгодження інтересів та примирення всіх членів суспільства, прихильне ставлення до теорії попиту і пропозиції, визнання теорії корисності.

Підсумовуючи, зазначимо, що інтелігенція і, ззагалом професори юридичного факультету Київського університету в період дії статуту 1863 р. своєю освітньою та науковою діяльністю зробили відповідний внесок у розвиток юридичної освіти і науки, який був важливою передумовою подальшого розвитку останніх у наступний період. У цьому аспекті необхідно особливо вказати на обґрунтування ряду наукових положень, а саме: про самобутність західноруського, відтак й українського права та про єдність національного при державному роз'єднанні М.Ф. Владимирським-Будановим, про гуманістичний підхід до застосування покарань і особливо смертної кари та роль звичаєвого права для розробки законодавства з кримінального права О.Ф. Кістяківським та Д.Г. Тальбергом, про недоторканість приватної власності в умовах війни та визнання особистості як представника загальнолюдської спільноти В.М. Незабитовським, О.О. Ейхельманом та Р.І. Базинером у царині міжнародного права. І, насамкінець, особливо значимими є теоретичні положення, обґрунтовані представниками Київської економічної школи і, передусім і засновником М.Х. Бунге стосовно приватної власності як основи свободи й відповідальності особистості, рівноправності існування в суспільстві різних форм власності, оцінки теорії попиту і пропозиції та соціалістичної теорії.

На наш погляд подальше дослідження даних проблем, започаткованих представниками університетської інтелігенції 60-80-х років 19 ст. потребує подальшого теоретичного осмислення, а також практичної реалізації відповідно до сучасного етапу розвитку юридичної освіти і науки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Владимирський-Буданов М.Ф. История императорскаго университета св. Владимира. Т. 1. Университет св. Владимира в царствовании Императора Николая Павловича. – К., 1884, -662 с.; 2. Степанов В.Л. Н.Х. Бунге. Судьба реформатора. - М., 1998. – 398 с.; 3. Андрейцев В.І., Короткий В.А. Микола Іванішев. – К., 1999. – 224 с.; 4. Бондарук Т. Західноруське право: дослідники і дослідження. Відпов. ред. У.Б. Усенко. – К.: Університет держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. - 160 с.; 5. Посохов С.І. Образи університетів Російської імперії другої половини 19 –поч. 20 ст. в публіцистиці та історіографії. - Х: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006.- 368 с.; 6. Нагорнюк О. Олександр Кістяківський – науковець-гуманіст / Український правничий альманах. Київське правниче товариство. Національна академія внутрішніх справ. Ред. Ю.Шемшученко та ін. К.: 2002 – С. 220-221.; 7. Калюжний Р., Дорошенко Ю. Нарис історії Київського правничого (юридичного) товариства / Український правничий альманах За ред. академіка НАН України Ю. Шемшученка. Редактор Ю. Дорошенко. Київське правниче товариство. – К., 2002. – 301 с.; 8. Андрейцев В.І. Вільний від пристрастей розум. Юридичний факультет (1834-2004) // Нариси історії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (В.В. Різун, М.С. Тимошик, А.С. Конверський та ін.). Передм. В.В. Скопенка.- К., 2004. - 440 с. 9.; Представление юридического факультета совету университета о разделе его на 2 отделения. – ДАК. -Ф. 16.- Оп. 465.- Спр. 142. -Арк. 47; 10. Кістяковський А.Ф. Юридическому факультету университета Св. Владимира Представление о введении в курс юридических наук преподавания судебной медицины [70-80-е гг. XIX в.]. ІРНБ ім. Вернадського - Ф.61.- Спр. 404.-Арк. 2; 11. Кістяковський А.Ф. О практических занятиях студентов по кафедре уголовного права юридического факультета 1875/1876 гг. ІРНБ ім. Вернадського.- Ф.61.- Спр. 394, - Арк 2.; 12. Кістяковський А.Ф. Министру Народного Просвещения. Письмо. О преподавании права в университетах о преподавателях [80-е г. XIX в.]. ІРНБ ім. Вернадського.- Ф.61.- Спр. 639.- 3 арк.;13. Програми. ДАК. - Ф. 16- Оп. 465.- Спр. 169.- Арк. 139-232; 14. Протокол заседания юридического факультета от 14.01.1883. – ДАК. -Ф. 16 -Оп. 465.- Спр. 1361.- Арк. 71.; 15. Владимирский-Буданов М.Ф. Конспект лекции «Методы изучения истории права в ряду других юридических дисциплин. 1876-1877 гг. Черновая рукопись на 56 л. ЦДІА, Ф. 840, Оп.1.- Спр.3549.- Арк.56; 16. Функціонування навчального процесу ДАК. Ф. 16.- Оп. 465.- Спр. 139.- Арк. 43-44; 17. Документи про наукову діяльність викладачів юридичного факультету ДАК. –Ф. 16.- Оп. 465.- Спр. 131.- Арк. 48-49; 18. Историко-статические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях имп. ун-та св. Владимира (1834-1884). Изд. под ред. В.С. Иконникова. - М., 1884. - /4/, 17,416, /4/, с. 13-16; 19. Котляревський А., Сочинения Н.Д. Иванышева // Университетские известия. – Киев – 1876 - № 6. – с. 1-2.; 20. Лучицкий И.В. Труды А. Ф. Кістяковского в области истории обычного права. Оттиск из ж «Киевская старина». - К., 1895. - С. 1-9.; 21. Даневский В.П. По

поводу сочинения А.Ф. Кистяковского о смертной казни. – Изд. 2. Под ред. Т. С. Сиб., 1891. – С.26-30; 22. Кистяковский А.Ф. Программа для собирания и изучения юридических обычаев и народных воззрений по уголовному праву с предисловием о методе собирания материалов по обычному праву. - К., 1878. – 51 с.; 23. Тальберг Д.Г. Исторический очерк тюремной реформы и современная система европейских тюрем. - К., 1875 – С. 68; 24. Кистяковский А.Ф. Профессор Н.Д. Иванышев и его сочинения // Юридический вестник – 1877. - № 7/8, отд. 2. – С. 42-64; 25. Иконников В.С. Биографический словарь профессоров и преподавателей Имп. Университета св. Владимира. (1834-1884 г.) Сост. и издан под ред. ордин. проф. В.С. Иконникова. - К., 1884 - С. 470; 26. Эйхельман О.О. Военное занятие неприятельской стороны. Рассуждение по международному праву. – Ярославль – 1879. – С. 239; 27. Владимирский-Буданов М.Ф. Лекции по истории русского государственного права. 1873-1874. Конспект. // ІРНБ ім. Вернадського. Ф. 8-60, № 2, 4⁰, 79 л; 28. Сидоренко Г. Д., Пихно Дмитрий Иванович. Юридическому ф-ту. Характеристика, перечень с краткими рецензиями печатных работ профессора Антоновича А.Я. 27 сент. 1882 г. ІРНБ ім. Вернадського, Ф.УІІІ, 3420 Z⁰, 4 л.; 29. Антонович А. Я. Основания политической экономии. Вып. 2. - Варшава, 1879. – 191 с.; 30. Письмо В. Демченко Кистяковскому А.Ф. об испытаниях в юридической комиссии Киевского университета с замечаниями Кистяковского. ІРНБ ім. В.І. Вернадського. Ф. 61.- Спр. 648.- Арк. 6.

О.В. Ятищук

Г.Ф. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО ТА ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ СЛОБОЖАНЩИНИ

«Род Квиток ведет свое древнее происхождение от предка Харьковского козацкого полка сотника й полкового судьи Семена Афанасьева сына Квитки, коему за заслуги дозволено поселять на купленных им землях до 50 дворов" [1, 99].¹ так фіксуються в архіві витоки відомого українського письменника Григорія Федоровича Квітки-Основ'яненка. Прибули предки письменника на Лівобережжя з-за Дніпра в XVII ст. Були старшинами у Гадяцькому, Харківському, Ізюмському та інших полках [2, 9]. Прапрадід, Семен Опанасович Квітка, будував укріплення проти татар, обновляв містечка Таранівку і Гуляйполе. Його син, Григорій Семенович – козацький полковник, брав участь у перському поході, влітку 1709 року у своєму домі приймав Петра I [3, 5]. Він же збудував першу основ'янівську церкву. Дід письменника, Іван Григорович Квітка, був сотником Валківської сотні, а згодом – ізюмським полковником. Брав участь у бою під Караз-Базаром, де його двічі поранено.

Батько, Федір Іванович Квітка, власник слободи Дуванка з 205 кріпаками, – освічена для свого часу людина. Замолоду він старшинував у Гадяцькому, Ізюмському, Харківському полках, Чорноморському козацькому війську, був армійським полковим квартирмейстром. Цікавився національною старовиною та історією рідного краю, підтримував дружні стосунки із Г. Сковородою та отаманом Чорноморського козацького війська Антоном Головатим.

Мати Григорія Федоровича, Марія Василівна, уроджена Шидловська, представляла рід найбагатших і найвідоміших на Слобожанщині людей, який дбав про розвиток освіти та культури на Харківщині.

1783 року Катерина II видала указ, за яким українська шляхта прирівнювалась у правах до російського дворянства. А згодом Квітки «...по определению Харьковского наместничества Дворянского собрания 2-го октября 1786 года внесены в шестую часть дворянской родословной книги» [1, 100].

Родичі майбутнього відомого діяча культури з боку батька й матері обіймали високі духовні посади: архімандрит Палладій Квітка, архієпископ Йосип Горленко, що визначало відповідний релігійно-моральний настрій матері, а отже, і її дітей.

Родина Квіток вирізнялася на Харківщині особливим ставленням до освіти і культури. Слава основ'яненського театру вже наприкінці 90-х років XVIII – початку XIX ст. сягнула далеко за межі Харкова. У ньому, крім дітей Квіток, грали юнаки і дівчата з інших багатих і бідних сімей [2, 12]. Григорій виконував у цьому театрі "самі веселі та смішні" ролі [4, 92].

Початкову освіту, як і годиться в дворянському стані, Григорій одержав вдома, після чого вчився в нижчій школі при Курязькому монастирі, настоятелем якого був його рідний дядько – ієромонах Наркиз. "Наркиз Квітка старався розвинути в дитині бажання вступити до монастиря, – писав біограф Квітки К. Сементовський, – бо сама школа, де він вчився, була при монастирі, а по закінченні лекцій усі діти мали бути присутні при церковних відправах» [5, 413].

Вихований у такому середовищі, Квітка виявив бажання служити Богу. У дванадцять років попросив благословення в батька й матері на чернече монастирське життя, що викликало протест

¹ Для збереження канцелярського стилю епохи цитати подасмо мовою оригіналу. – (О. Я.)